

„ხვალის იმედით“. XX საუკუნის ქართული ხელოვნება

ჩვენი საუბრების დამაბოლოებლად, ძალიან მოკლედ, მინდა მოგახსენოთ იმ მოვლენებზე, რომელიც 1980-იან წლებში ხდებოდა და, ძალიან მოკლედ, მინდა შევეხო იმასაც, რაც მერე დაიწყო და ჯერაც არ დამთავრებულა ჩვენი ხელოვნების სივრცეში და, საზოგადოდ, ჩვენს ქვეყანაშიც, რადგან ეს ის შემთხვევაა, როდესაც სულიერი ცხოვრება, სამწუხაროდ, გარეშე მოვლენებს სრულებით აჰყვამს. ეს ყოველთვის ასე არ ხდება ხოლმე და ისტორიაში ხშირად ყოფილა საკმაოდ არასახარბიელო გარეშე ვითარებები და პირობები და, პირიქით, ბიძგი მიუცია შემოქმედებისთვის. სამწუხაროდ, უკანასკნელი მეოთხედი საუკუნის საქართველოში ჩვენ სრულიად სხვა სურათი გვაქვს. რა თქმა უნდა, რამდენი ვინმე გამოგვჩა და რამდენ მნიშვნელოვან ხელოვანზე ვეღარ მოხერხდება საუბარი იმ მარტივი მიზეზით, რომ ისინი ჯერ კიდევ არ არიან ჯეროვნად მოაზრებული, ჯეროვნად წარმოსახული, დანახული ქართული კულტურის მთლიანობაში. აი, რამდენიმე სახელი, რომელიც სულ მახსენდებოდა - მაგალითად, გიორგი ჩაგელიშვილი, ჯემალ კუხალაშვილი ან რადიმ თორდია, გია ჯაფარიძე, ომარ ვეფხვაძე; ბევრი არიან ხელოვანები, რომელთა სურათები, ქანდაკებები თუ გამოყენებითი ხელოვნება კარგად, თვალსაჩინოდ ჩანდა, მაგრამ გვაკლია იმის ხედვა თუ რა მოხდა ამ ხელოვანთა გამოჩენით, როგორ იმოქმედეს მათ ჩვენი მხატვრული შემოქმედების მთლიან სურათზე ან, იქნებ, ვერც იმოქმედეს; მაგრამ რას ნიშნავს ეს, რატომ მოხდა - საზოგადოებრივი გარემოების, მათი პიროვნული განკერძოებულობის თუ კიდევ სხვა რამის გამო? ამ ყველაფერს სხვანაირი მოაზრება უნდა, რაც არანაირ ინფორმაციულ სივრცეში არ მოხდება. ამას მაგიდასთან ჯდომმა, ბევრი ფიქრი და მრავალი ადამიანის მუშაობა სჭირდება.

სამწუხაროდ, ჩვენს მეცნიერებაში, ისევე როგორც ყველგან, ხშირად ჭირს შეერთებული ძალისხმევა. როგორც ჩანს, ჩვენ ვერ ვართ იმდენად შეკავშირებული, რომ ერთი გეზით მივდიოდეთ. ხელოვნების ისტორიკოსებს მიზანი კი ერთი გვაქვს, ერთ რაღაცას ვხედავთ, მაგრამ, ეტყობა, უკეთ უნდა შევთანხმდეთ იმაზე, რა რიგითობა უნდა იყოს ჩვენს მოქმედებებში. მაშინ, ალბათ, უკეთესი შედეგი გვექნებოდა. უფრო ნათელი რომ იყოს რას ვგულისხმობ - ახლა დაიწყო უახლეს ქართულ ხელოვნებაზე, XX საუკუნის ქართველ მხატვრებზე, ინფორმაციის, სრული მასალის შეგროვება. ეს ერთი-ორჯერ მოხერხდა, მაგრამ, როგორც აღმოჩნდა, საკმარისი მასალა არ იყო და თან, სამწუხაროდ, დაიღუპა ამ ომიანობასა და უბედურებაში და ახლა თავიდან არის გასაკეთებელი. შეიძლება წარმოიდგინოთ, რას ნიშნავს იყო ისტორიკოსი და არ იცოდე ხელოვანთა ნახევარი, შენს ქალაქში (არ ვამბობ, ქვეყანაში) რომ ყოფილა?! ამ დროს არიან მხატვრები ქუთაისში, ბათუმში, სხვა

ქალაქებშიც - ნახავ ნახატებს, სერიოზული ნამუშევრებია, მაგრამ რომ არ ვიცნობთ?! ისინი რომ არ მონაწილეობენ გამოფენებში?! მაგალითად, მთელი ქუთაისელი მხატვრებიდან ჩანდა ხოლმე ერთი - ჯეირან ფაჩუაშვილი, მაგრამ იქ სხვებიც არიან; რატომ არ იყვნენ შემოსული ამ მთლიანობაში, რა დიდი ქვეყანა ჩვენ ვართ?! მაგრამ ასე მოხდა. . .

უნდა ვილაპარაკოთ იმაზე, რაც ვიცით, რაც ხელში გვიჭირავს და, ასე თუ ისე, გააზრებული გვაქვს. როცა 1980-იან წლებზე საუბრობენ, პირველ რიგში, გულისხმობენ იმ მხატვრებს, რომლებზეც ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი - ირაკლი ფარჯიანს, გია ბულაძეს, ლევან ჭოლოშვილს, მერაბ აბრამიშვილს და მეორე ჯგუფს - გელა და ილია ზაუტაშვილებს, ლუკა ლასარეიშვილს, გია ემგვერადეს. თუმცა, ვთქვი კიდევ - ესენი არიან 1970-იანი წლების ბოლოს გამოსული ადამიანები და, ვფიქრობ, უპრიანია, ისინი უფრო იქ ყოფილიყვნენ, მაგრამ, "80-იანელები" დაერქვათ და, მე რაც უნდა ვილაპარაკო, მაინც ასე ერქმევათ. სპეციფიკურად ამ ათწლეულის მხატვრებზე როცა იწყება საუბარი, ახსენდებათ ე. წ. „მეათე საართულის ჯგუფი“. მხატვრების ამ სამეგობროს სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელი ერქვა - პირველად მათ „არქივარიუსები“ დაერქვათ. ეს კარლო კაჭარავას სურვილი გახლდათ, რომელიც მაშინ გატაცებული იყო ჩვენთვის ორივესთვის საყვარელი ერნს თეოდორ ამადეუს ჰოფმანის შემოქმედებით და მას ჰყავს ასეთი პერსონაჟი არქივარიუსი ლინდჰორსტი და აი, იმ მოქმედი პირის სახელი მოინდომა თავისი ამხანაგებისთვის.

კარლო კაჭარავა, თავისთავად, იმ დროის ძალიან საგულისხმო ფიგურა გამოდგა. უნიჭიერესი რომ იყო, ყველამ ვიცოდით - მოგეხსენებათ, ის განათლებით ხელოვნებათმცოდნე გახლავთ. მე ის ჯერ კიდევ მისი აბიტურიენტობის დროს, ძალიან შორეულ 1981 წელს გავიცანი. პირველი შეხვედრიდანვე ჩანდა, რომ ის არ არის ორდინარული ადამიანი - რთული, ვიტყვოდი, ცოტა ზედმეტად რთულიც. ჩვენ, ეტყობა, ცოტა უფროსებმა, მაინც ვერ გავუწიეთ ის დახმარება და თანადგომა, რაც საჭირო იყო. გარეგნულად ის ძალიან სოციალური გახლდათ, სულ ხალხში ტრიალებდა, მაგრამ, ჩვენ მას საშუალება მივეცით შენაგანად განმარტოებულიყო, განკერძოებულიყო, შიგნით ჩაბრუნებულიყო. ეს ყოველთვის სახიფათოა ფაქიზი და, როგორც დღეს იტყვიან, მოწყვლადი ბუნების ადამიანისთვის - მივიღეთ კიდევ ის, რაც მივიღეთ, რომ 13 წელი იყო სულ სამოქმედო ასპარეზზე და არ შეიძლებოდა იმის დაშვება, რომ ასეთი ნიჭიერების ადამიანი 30 წლის ასაკში წასულიყო ამ ცხოვრებიდან. მე მაინც მგონია, რომ ეს ყველაფერი - ჩვენი, გარშემომყოფთა, უყურადღებობის თუ შეცდომის შედეგი იყო. როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, მართალი გითხრათ, ვერ ვიტყვი - რა უნდა გაგვეკეთებინა; დღესაც არ ვიცი; მაგრამ რაღაც რომ უნდა გვეღონა - ამაში კი დარწმუნებული ვარ. ერთი სიტყვით, კარლო შემოვიდა ხელოვნების

ისტორიისა და თეორიის ფაკულტეტზე და მაშინვე დაიწყო ხატვა. პირველად, ლევან ხარანაულთან ერთად და მერე (მართალი გითხრათ, არ ვიცი იქ რა მოხდა), ლევანს ცოტა ჩამოშორდა და თანდათანობით შეიკრა ის ე.წ. „მეათე სართულის ჯგუფი“. პირველად, რამდენადაც მახსოვს, იყვნენ მამუკა ცეცხლაძე და მამუკა ჯაფარიძე, შემდეგ იყო ნიკო ცეცხლაძე, ოლეგ ტიმჩენკო, გიორგი მალლაკელიძე, გია ლორია, მაია ცეცხლაძე. მერე კიდევ შეუერთდნენ ძალიან ნიჭიერი ადამიანები (ამდენი უკვე აღარ ვიცი). მე მაინც ასე მგონია, რომ ჯგუფად ისინი ძალიან ცოტა ხანს იყვნენ - 5 ან 6 წელი. შემდეგ წავიდნენ თავ-თავიანთი გზით, საკმაოდ განსხვავებული გზებით.

არც ვიცი, ამას რა უნდა დაერქვას - მოდერნისტული რომანტიზმი თუ პოსტმოდერნული ციტატიზმი, მამუკა ცეცხლაძის ნამუშევრებში რელიგიური მიმართულებით გამოხატული, გიორგი მალლაკელიძესთან - შუა საუკუნეების ხელოვნებას დამოწაფებით, რაღაც ექსპრესიონისტული - ოლეგ ტიმჩენკოსთან და ა.შ. და ა.შ. ყველას თავისი გზა აქვს. მიჭირს სახელი დავარქვა იმ მიებას, რაც გია ლორიას აქვს - აბსტრაქციონისტული რეალიზმი თუ რეალისტური აბსტრაქციონიზმი; სახვითობასა და უსაგნობის მიჯნაზე, რელიგიური ქვეტექსტებით - რთულია სახელის დარქმევა. თვითონ კარლო, რომელიც სულ სხვაგან მიდიოდა. ხშირად ამბობენ ხოლმე - "გერმანული ექსპრესიონიზმის კვალში მიდიოდა"-ო. რა ვიცი, ახლა რომ ვუყურებ - არ ჰგავს ის მთლად გერმანულს; მოტივებია რაღაც, თორემ რაღაც სხვა ამბავი და სამყარო აქვს მას. თუ მაინცდამაინც გერმანული გვინდა, უფრო, 1920-იანი წლების გერმანული ხელოვნება - ე.წ. Neue Sachlichkeit; ამ ბოლო დროს უფრო იქითკენ ვხედავ მისი შთაგონების წყაროს. უკვე აღარ ვამბობ იმას, რომ განსასაზღვრია ამ ჯგუფის სტრუქტურა.

ძალიან ხშირად ამბობენ ხოლმე, რომ კარლო კაჭარავა მათი ლიდერი იყო - ეს ასე არ არის. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი ძალიან მჭიდრო ურთიერთობის განმავლობაში (და ის მართლაც ძალიან მჭიდრო იყო - კვირაში ორჯერ-სამჯერ მაინც ვსაუბრობდით; უამრავ რამეს ყვებოდა და დამალვა არაფრის იცოდა) მე არ მახსოვს, რომ მას ოდესმე თავკაცობა და მედროშეობა დაეჩემებინოს. პირიქით, ის ყოველთვის აღფრთოვანებული იყო თავისი მეგობრების ნიჭიერებით, მიეებით, სურვილებით - მაშინაც კი, როცა არ ეთანხმებოდა, მაშინაც კი, როცა შეეძლო საკმაოდ მწარედ და მწვავედ ეთქვა რაღაც, დაეწუნებინა, მაინც აღფრთოვანებული იყო. ის ყოველთვის განიცდიდა თავს, როგორც მათი თანამდგომი, მათ ძალიან ბევრ ინფორმაციას აწვდიდა. ის იყო ძალიან გასაოცარი მოვლენა, რადგან, ჯერ კიდევ საბჭოთა დრო იყო, ყველაფერი ნაკლები რაოდენობით შემოდიოდა და ახერხებდა ორი წინადადებიდან ამოეღო უზარმაზარი ინფორმაცია, რომელიც მერე დასტურდებოდა, როცა დიდი რაოდენობით ცნობებს მივიღებდით. მერე აღმოჩნდებოდა, რომ მან სწორად დაინახა

და კი არ მესმის, როგორ ხდებოდა ეს, მაგრამ წლების განმავლობაში ამის მომსწრე ვარ - წაიკითხავდა პატარა ცნობას ჟურნალ Иностранная Литература-ში და აკეთებდა დასკვნებს; ნახავდა პატარა სურათს და იქიდან განაზოგადებდა - როგორც წესი, ზუსტად. ჩვენ ყოველთვის ვერ ვეთანხმებოდით ერთმანეთს შეფასებებში, მაგრამ დახასიათებები ჰქონდა უზუსტესი და ძალიან ხშირად უცნაური რამ ხდებოდა. ერთხელ ე.წ. თანამედროვე მუსიკაზე ვსაუბრობდით (ის არც თანამედროვეა და არც მუსიკა!), ანუ, პოპმუსიკაზე თუ ამდაგვარზე რაღაცას ყვებოდა და მე ვუთხარი - "კარლო, რომ მომდომებოდა, მეტ საშინელებას ვერ ვიტყვოდი და ამის შემდეგ, რაც თქვენ ახლა თქვით, როგორ ამბობთ, რომ ის მოგწონთ? ხომ თქვენ დაახასიათეთ, მე ხომ არ მითქვამს ეს სიტყვები, რასაც თქვენ ახლა ამბობდით?" არ მესმის ეს როგორ ხდებოდა - უზუსტეს დახასიათებას მოსდევდა ჩემთვის სრულებით გაუგებარი შეფასება, რომელიც არ გამოდიოდა იმ ძალიან კარგად, ლოგიკურად აგებული ანალიტური განსჯიდან. ესეც, ეტყობა, რაღაც უცნაური დროის ნიშანია - გაორება ხედვასა და შეფასებას შორის.

რა ხდება ამ ჯგუფში ყველაზე თვალსაჩინო და რატომ არის, რომ ისინი უნდა გამოვარჩიოთ? ალბათ, მაინც, ამ ჯგუფში, ამ დროს, ყველაზე მძაფრად გამოჩნდა სურვილი - "გავაკეთოთ, როგორც იქ, გავიხედოთ დასავლეთისკენ". ვინ არ იხედებოდა იმ დასავლეთისკენ?! საბჭოთა რკინის ფარდის გადმოღმა ყოფნაში, ალბათ, ბევრი რამ უფრო ლამაზად გვეჩვენებოდა, ვიდრე სინამდვილეში არის. მე თვითონ მაშინ უკვე ახალი დროის ბევრი რამ არ მომწონდა და, შესაბამისად, არც ის, რაც, თანადროულად, XX საუკუნეში დასავლეთში ხდებოდა; მაგრამ იმ დახუთულობაში, რომელშიც ჩვენ გვამყოფებდა საბჭოთა ხელისუფლება, ყველაფერი კარგად გეჩვენებოდა - ისიც კი, რაც არ მოგწონდა, გინდებოდა გაგემართლებინა, რადგან მართლა უკეთესი იყო. სიმახინჯეც კი უკეთესი იყო, იმიტომ, რომ გესმოდა მაინც ის რატომ არის; რომ მას ასეთი და ასეთი მიზეზი აქვს; და როცა აბსოლუტური აბსურდის მეუფებაში იყავი, არაფერს თავი და ბოლო არ ჰქონდა და არაფერი არაფრიდან არ გამომდინარეობდა - მოვლენების უბრალო ლოგიკურობაც კი, შვების მომცემი გახლდათ. მესმოდა, რომ ეს - ამის შემდეგ, ამიტომ მოხდა და კმაყოფილი ვიყავი, რომ ჩვენთვის გასაგები იყო; არ მომწონს, არ ვეთანხმები, მაგრამ მესმის და ამაშია დადებითი მუხტი და მერე გამრუდება და არასწორად წავიდა. ბევრი ადამიანი დღესაც არ უყურებს კრიტიკულად და მაშინ ხომ საერთოდ არ უყურებდა! ამ ჯგუფში ეს - „მოდით, დავემოწაფოთ“ იყო ძალიან ძლიერი. ძალიან საგულისხმო იყო ისიც, რომ მათ გაიხედეს ჩრდილოეთ ევროპისკენ.

ძალიან დიდი ხნის განმავლობაში, დაახლოებით საუკუნე, ყოველ შემთხვევაში, 1910-იანი წლებიდან მაინც, ქართული ხელოვნება განსაკუთრებით, (მწერლობა - მაინც

გაყოფილად და სახვითი ხელოვნება - საკმაოდ ერთმნიშვნელოვნად) ორიენტირებული იყო საფრანგეთზე. სახელები რომ ჩამოგეთვლევინებინათ, შეიძლება, იტალიელი მხატვრებიც განმკრთალიყვნენ - მაგრამ ეს რენესანსის ხანისთვის, აღორძინების ეპოქისთვის. აქეთ რომ წამოხვიდოდით, სულ ფრანგულ გვარებს გეტყოდნენ - გეგონებოდა სხვები არ არსებობდნენ! აი, ამ ჯგუფთან ერთმნიშვნელოვანი გალომანია თუ გალოფილია აღარ არის. და აქ კი კარლოს დამსახურება უთუოდ არის, მაგრამ, არა მხოლოდ კარლოსი, რადგანაც ეს უფრო ადრეც მოხდა; ირაკლი ფარჯიანთან, გაა ბუღაძესთან უკვე ძალიან დიდი გატაცება იყო გერმანული სამყაროთი, მუსიკით, ფილოსოფიით, მაგრამ მაინც შედარებით ნაკლებად - სახვითი ხელოვნებით; ლევან ჭოლოშვილთან უფრო აღმოსავლეთ ევროპით - პოლონური პორტრეტით აღფრთოვანება იყო; აღარ ვამბობ აღმოსავლურ ხელოვნებას, შუა საუკუნეების ხელოვნებას მერაბ აბრამიშვილთან; ბევრი სხვადასხვა რამ იყო.

„მეათე სართულის ჯგუფთან“ უკვე სრულიად აშკარაა თვალის მიჩერება გერმანულენოვან სამყაროზე, მის ხელოვნებაზე, სულ ახალ ექსპრესიონისტებზე, რომლებსაც ისინი გაუთავებლად ეძებენ, ათვალეიერებენ. როგორც კი პირველი შესაძლებლობა მიეცათ, ისინი სწორედ გერმანიაში, ბერლინში წავიდნენ და იქ გაეცნენ ჯერ კიდევ აღმოსავლეთ გერმანიაში არსებულ ავანგარდულ ჯგუფებს - რა ხდებოდა, რა კავშირები ჰქონდათ დასავლეთ გერმანიასთან და ა.შ. - იოზეფ ბოიეს და ამ მოვლენების წრეს. ეს, რასაკვირველია, სიახლე იყო.

მე ისიც არ შემიძლია გამოვტოვო, რასაც ხშირად არ ლაპარაკობენ და ეს ძალიან მაკვირვებს - რა დიდი წვლილი ჰქონდა მათ წინ წამოწევაში გაა ბუღაძეს. ის საოცრად დაეხმარა, მიუხედავად იმისა, რომ თვითონ ძალიან ახალგაზრდა იყო. მოძრავი ადამიანია, დღესაც ძალიან მოუსვენარი, ამიტომ ბევრს თავისი ქმედებებით აწუხებს და აღიზიანებს - იმპულსურიც არის, დაურიდებელიც არის ზოგჯერ; მაგრამ ამ ახალგაზრდა ადამიანებს ჯერ რამდენიმე გამოფენა მოუწყო და შემდეგ ყველანაირად გაუმართა ხელი. მერე მათ შორის რაღაც უთანხმოება ჩამოვარდა - არასდროს მიკითხავს და არც ახლა ვიცი რა მოხდა (არ ვთვლი, რომ უნდა ვიცოდე); უბრალოდ, მოვინდომებდი, რომ, როცა ადამიანები წარსულზე ლაპარაკობენ, უფრო სრულ სურათს ხატავდნენ. მერე რა, რომ დღეს ერთმანეთს ემდურებიან; ეს ხომ წარსულს ვერ შეცვლის - მაშინ ხომ იყვნენ ერთად. რა მოხდა, რომ ეს ვადიაროთ და მერე ვთქვათ, რომ "მე მართალი ვარ და ის - მტყუანი"-ო; ნუ დავივიწყებთ, ნუ დავხატავთ სურათს, რომელიც არ ყოფილა. მე თუ მკითხავთ, ბ-ნ გაას ცოტა მეტიც მოუვიდა; იცის ხოლმე ასე - აღფრთოვანდება და სრულიად უანგარიშო ქება, უანგარიშო, ყველაფრის ერთმნიშვნელოვანი მიღება. ეტყობა, ურთიერთობებში ესეც რაღაც ასიმეტრიას იწვევს.

მოკლედ, შემდეგ ისინი დაშორიშორდნენ, მაგრამ, როცა ეს მოხდა, ის ჯგუფიც ნელ-ნელა დაიშალა. ერთმანეთთან ურთიერთობა კარგა ხანს შერჩათ, მაგრამ ის ერთიანი ძალისხმევა (რომელიც, აკადემიაში როდესაც სწავლობდნენ, მაშინაც იყო) - ვერა; აკადემიაში პატარ-პატარა გამოფენებს აწყობდნენ იქ, სადაც დღეს პატარა მაღაზიაა (Заря Востока-ს რომ ეძახის კვლავ ყველა), გამომცემლობა „მერანში“, საგამოფენო დარბაზი იყო ქვემოთ. გამოფენებს აწყობდნენ ბინებშიც - გია ლორიასთან, მამუკა ჯაფარიძესთან.

მამუკა ჯაფარიძე გასაოცარი მოვლენაა. ვერ ვივიწყებ მის დიპლომს. როცა მე ის ვნახე, გავოგნდი - ვუყურებდი XVIII საუკუნის ვენეციურ მხატვრობას - ულამაზესს, უმაღალხარისხესს, რაღაც წარმოდგენელს. გავიდა 1 წელი და დაიწყო ობიექტების თუ რაღაცეების ხატვა (არც ვიცი, რა ჰქვია). ეს ყველაფერი, რაც მას ხელეწიფებოდა და შეეძლო - უბრალოდ, გადააგდო. მართალი გითხრათ, მე ძალიან მენანება - არ მგონია, მას ასე გაეგრძელებინა, მაგრამ ვისურვებდი, თავისი ძალიან ადრე მოსული მონაცემები და წარმოდგენელი ოსტატობა კვლავ გამოეყენებინოს.

ამ მხრივ, ასევე ფენომენალურია მამუკა ცეცხლამე - მაშინვე წარმოდგენელი ტექნიკა ჰქონდა. საიდან შეეძლო აეთვისებინა ეს XVII ან XIX საუკუნის მხატვრული ხერხები ასეთ ზომამდე, ასეთი უცდომელობით, საერთოდ ვერ ვხვდები - ნანახიც არ ექნებოდა; სად უნდა ენახა?! ის სურათები საბჭოთა მუზეუმებშიც კი არ იყო! მაშინ, ჰოლანდიაში უნდა წასულიყო და, ზუსტად ვიცი - არ წასულა.

ძალიან საინტერესოა გიორგი მაღლაკელიძის ბოლო ათწლეულების ძიებანი - იმერეთის სოფელ ვაჭევში ძალიან საგულისხმო მოხატულობა გააკეთა. საკმაოდ მყარად დგას ძველ, შუა საუკუნეების ტრადიციაზე, მაგრამ, მრავალთაგან განსხვავებით, მას მაინც შინაგანი თავისუფლებით ეკიდება.

აქ არ შეიძლება არ ითქვას, რომ ამ დროს ძალზე საგულისხმო მეორე მოვლენა ხდება - ეს არის საეკლესიო ხელოვნების აღორძინება. სამწუხაროდ, ისე მოხდა, რომ, მხატვრული შემოქმედება, ზოგადად და საეკლესიო ხელოვნება ჩვენთანაც, ისევე, როგორც მთელ დანარჩენ მსოფლიოშია, ორ სხვადასხვა კალაპოტში მიდის. ვეთანხმები ჩვენს ამერიკელ კოლეგას, ბ-ნ ჯეიმს ელკინს, რომ ეს აბსოლუტურად არანორმალური მოვლენაა, რადგანაც - მისი ფორმულირებაა (სიამოვნებით მივითვისებდი, მაგრამ მან თქვა) - გამოვიდა, რომ ხელოვნება, რომელიც რელიგიამ შექმნა, რადგან სხვა სამშობლო, გარდა რელიგიური წიაღისა, ხელოვნებას კი არა, არც ერთი ადამიანის მოღვაწეობას არ აქვს, ახლა ვერ პოულობს გზას რელიგიისკენ და პირიქით. ეს სრულიად დაუშვებელი მდგომარეობაა - ძალიან ცუდი და საზიანო, ორივე მხარისთვის (ყოველ შემთხვევაში, მე ასე მგონია). ჩვენთან ეს ძალიან რთულად მოხდა. ჯერ კიდევ 1980-იანი წლების დასაწყისში მისმა უწმინდესობამ, საქართველოს

კათოლიკოს პატრიარქმა პირდაპირ თქვა (ჩემი ყურით მაქვს მოსმენილი), რომ უნდა შეიქმნას ახალი რელიგიური ხელოვნება და, სამწუხაროდ, ხელოვნებამ ვერ აუბა მხარი ამ მოწოდებას. პირველად მან ასე სცადა კიდევ - პირდაპირ მოიწვია მხატვრები და უთხრა: "რაც გინდათ, გააკეთეთ". 1980-იანი წლებია! ეს ძალიან ძნელია. კი ამბობენ, რომ თავისუფლება იყო. რა თავისუფლება?! ყოველდღე შეეძლოთ მოეგრიხათ კისერი მხატვრისთვისაც და ეკლესიისთვისაც, ერთად! და მაინც, გაბედა და მხატვრებმაც შებედეს ამას და დიდუბის ღმრთისმშობლის ეკლესია მოახატვინა ალექსანდრე ბანძელაძეს და სიონის ტაძრის დასავლეთი ნაწილი - ლევან ცუცქირიძეს.

ალბათ, სხვადასხვანაირად შეიძლება შევაფასოთ და არც მინდა ეს გავაკეთო, მაგრამ ფაქტია, რომ აქ გამოჩნდა ორი რამ. სხვათაშორის, ბ-ნ ალექსანდრეს ხატებზე ჰქონდა, სადაც აგრეთვე ჩანდა, რომ თუ მხატვარი თავს მიუშვებს და ისე აკეთებს, როგორც ეკეთებინება, ის ვერ ქმნის საეკლესიო ხელოვნებას - რელიგიურ სურათებს ხატავს, მაგრამ საეკლესიოს ვერ აკეთებს. ვთქვათ, ხატავს ქეთევან წამებულს, მაგრამ ეს სურათია, ეს არ არის ხატი, რომელზეც შეიძლება ილოცო; ან იწყებს მეტ-ნაკლებად ასლის კეთებას, რომელსაც სხვა ნაკლი აქვს - როგორც ყოველი ასლი, ის ძლიერად ატარებს მექანიკური გადმოღების საწყისს და, შესაბამისად, ვერ არის სავსე, ვერ არის სულიერად აღვსილი. მერე და მერე იძალა ამ მეორემ - ასლის მკეთებლობამ. ეს ძალიან ბევრ ადამიანს და, მათ შორის მეც, არ მომწონს, თუმცა, მრავალთაგან განსხვავებით (რადგან კვალდაკვალ მივდევდი რაც ხდებოდა იმას), არ შემიძლია არ ვთქვა, რომ ამას ჰქონდა მიზეზი და მიზეზი იყო ის, რომ როგორც კი მაშინდელი ხელოვანნი მოიწადინებდნენ გაეკეთებინათ რაღაც თავისი, შეექმნათ ახალი - იმისთანას აკეთებდნენ, მიღება კი არა, გაკარება არაფერთან შეიძლებოდა.

ამის მწვერვალი იყო 1989 წლის ბოლოს და 1990 წელს, თბილისის საპატრიარქო წმიდა სამების ტაძრის კონკურსი, რომელზეც სიტყვები არ მყოფნის! ხშირად ვეუბნები ხოლმე ჩემს სტუდენტებს, მაშინ ჩემმა კოლეგამ, გიორგი ბერიძემ ძალით (არ მინდოდა ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა) რამდენიმე ადამიანს გვათქმევინა - რას ველოდით ამ გამოფენისგან. შემდეგ, ეს გაზეთი მომიტანა, რამდენიმე წლის წინ და რომ ჩავხედე, თურმე მითქვამს, რომ, ალბათ, არაფერი გამოვა; ალბათ, ჩვენ შედეგს ვერ მივიღებთ. მაგრამ როდესაც მე ამ დარბაზში შევედი, მაშინ ჯერ კიდევ გადაუბუგავ მხატვრის სახლში, მახსოვს ეს შინაგანი განცდა - ვიკივლე, იმიტომ, რომ ყველაფერს წარმოვიდგენდი გარდა იმისა, რაც იქ ვნახე. ეს იყო ისეთი საკვირველება, რომ შეიძლება ადამიანები (სხვადასხვა ასაკის, მაგრამ უკვე ყველა გამოცდილი მუშაკები) ასეთ ზომამდე ვერ ხვდებოდნენ - საერთოდ, რა არის ტაძარი; უბრალოდ, არ ჰქონდეთ არავითარი ვიზუალური მეხსიერება; აღარ ვლაპარაკობ იმაზე, რომ არც ერთს არ გასჩენია სურვილი ეკითხა - ტაძარში რა ხდება, რისთვის შენდება, შიგ რა უნდა

გაკეთდეს. ეს აზრი, განსაკუთრებით, ამ პირველ კონკურსზე გამიჩნდა და, მე მგონი, ნათელი იქნება თუ ვიტყვი - უშველებელი ტაძარი, 70 მ. სიგრძის და საკურთხეველი მეტრ-ნახევარი სიღრმის (არ ვაჭარბებ!); ეს იმას ნიშნავს, რომ იქ ტრაპეზი ძლივს ჩადგება და როგორ უნდა ჩატარდეს იქ წირვა?! ხომ უნდა დაფიქრდე, რომ რაღაცისთვის არის ის სიმრგვალე?! იქ გამოჩნდა, რომ ადამიანებს ძველი ტაძრებიც კი არ უნახავთ - ალბათ, შესულან, მაგრამ არ დაუნახავთ, არ აღუქვამთ. უკვე აღარ ვამბობ, რომ არასდროს უფიქრიათ ძველ ხუროთმოძღვრებაზე, არა თვალსაზრისით - არც შინაარსობრივად, არც ფორმისმიერად, არც ლანდშაფტთან მიმართებით - საერთოდ არაფერზე, რაც დაკავშირებულია ჩვენს არქიტექტურულ წარსულთან.

იგივე იყო სახვით ხელოვნებაშიც. რაღაცას გააკეთებდნენ ისეთს, რომ ეკლესიაში ვერ შეიტანდი. ამან მოიტანა სამღვდელოების, უბრალოდ, შიში ამ ახალი ფორმების მიმართ და ხელოვანთ ყოველნაირად ძველის გადმოღებისკენ უბიძგებდნენ. ეს შიში თვითონ ხელოვანებსაც გადაედოთ. ვინც ეკლესიისკენ მიბრუნდა - ხშირად, ესენი იყვნენ ადამიანები, რომლებიც ავანგარდულ ნამუშევრებს აკეთებდნენ; ვფიქრობ, რომ მათ ჰქონდათ ასეთი განცდა - "თუ ჩვენ დავრჩებით საკუთარი თავი, როგორებიც ვართ, მაშინ ვერ გავაკეთებთ ეკლესიისთვის. ამიტომ, მოდიოთ, საკუთარ თავზე უარი ვთქვათ". ეს არის აბსოლუტურად წარმოუდგენელი რამ. საიდანღაც გამოიგონეს თეორია, რომ, ვითომ, ძველი დროის ხელოვანი არ იყო პიროვნება. არა, ჩემო ბატონო! ის არ იყო თავნათეკვამა პიროვნება, თორემ პიროვნება ნამდვილად იყო! შეუძლებელია შექმნა რამე, თუ იქ არ იქნა ჩართული შენი პიროვნება - მარტო ხელი ვერ დახატავს ხატს, მარტო ხელი ვერ ააშენებს ეკლესიას. ასე არაფერი კეთდება! ყველას ავიწყდება, რომ რელიგიურმა ხელოვნებამ უნდა შეუწყოს ხელი ადამიანს ღმერთთან ურთიერთობაში. როგორ შეიძლება, რომ გულს გარეთ, ყოველგვარი ემოციური თუ ინტელექტუალური ჩარევის გარეშე გაკეთებულმა რამემ ადამიანი ღმერთთან დააკავშიროს?! სადაც სული არ არის - ის სულსა და პირველსაწყისს სულისას როგორ შეაკავშირებს?! ეს თეორიულადაც კი არ შეიძლება მოხდეს და ვერც ხდება. მაგრამ, თავისთავად, ეს საეკლესიო გამოცოცხლება ძალიან დიდი მნიშვნელობის მოვლენაა, რადგან არ უნდა დაგვავიწყდეს პატარა რაღაცები, რაც „აფაჩუნდა“ XX საუკუნის დასაწყისში და, ვფიქრობ, რომ ძალიან მნიშვნელოვანი რამ მოხდებოდა, რომ არა 1920-იანი წლების ცნობილი გარემოებანი. მაგრამ მერე ხომ ყველაფერი შეწყდა - იყო ქვაშუეთის ეპიზოდი, რომელსაც გაგრძელება არ ჰქონია. ჩვენ იქიდან არ გავაგრძელებთ, სადაც ლადო გუდიაშვილი იყო. გინდაც უარი გვეთქვა იმაზე, ფორმის მხრივ, რასაც ბ-ნი ლადო აკეთებდა, სხვა რაღაც გვეცადა, მაგრამ ეს გამოცდილება გამოყენებულიყო - ასე არ მოხდა, არ მოხდა მისი გათვალისწინება! მე ვფიქრობ, ძალიან სამწუხაროა!

საეკლესიო ხელოვანთა წრეებში არიან ადამიანები (სრულიად შეგნებულად არ ვასახელებ მათ სახელებს და გვარებს, რადგან ამან შეიძლება მათ უსიამოვნება მოუტანოს - სამწუხაროდ, ჩვენ ასეთ სივრცეში ვცხოვრობთ), რომლებიც შიგნიდან ეძებენ გზას საეკლესიო ხელოვნებისკენ. მათ უნდათ შიგნიდან გაიზარდოს მათში რელიგიური გამოცდილება, რომელიც შემდეგ ფორმას შეიმოსავს. მე ვფიქრობ, ეს ერთადერთი სწორი გზაა. გარეგნული გადმოღება ვერაფერს მოგვიტანს - ჩვენ გავაკეთებთ ასლებს, მაგრამ ეს არ შველის; თუ ის არ არის გზა შენი საკუთარი ქმედებისკენ, მაშინ ის უქმია. ერთადერთი, რისთვისაც ასლი ვარგისია, ეს არის გამოცდილების გასაზიარებლად, რომელიც წინანდლებს ჰქონდათ. თუ შენ მერე, უბრალოდ, გინდა იმეორო - საშინელებაა. ასე ხდება - ადამიანები აღარ უყურებენ ძველ ნამუშევრებს, არაა საჭირო; მათი ხელი მექანიკურად აკეთებს იმას, რაც მან დაისწავლა. ეს საკმარისად საგულისხმო მოვლენაა. მინახავს მავანი ასლთა მკეთებელი, რომელიც ერთ მოხატულობაზე დიდხანს მუშაობდა და შემდეგ, რასაც კი აკეთებდა, ყველგან იმ მოხატულობის ხელისმიერი ნიშნები ჩანდა, რადგან მისი ხელი სხვანაირად ვეღარ მოძრაობდა. უკვე პირდაპირ, თავისით იმეორებდა იმ ხაზებს, ფერის დადებას. ეს ძალიან შხამიანი და სახიფათო ქმედებაა და ნურავინ გაიკეთებს გულს იმით - "მე ხომ არაფერს ვუყურებ"-ო. კიდევ ვიმეორებ - ამის საჭიროება აღარ არის თუ შენი ხელი თავისით მუშაობს უკვე, შენს გარეშე, რისკენაც შენ სრულიად შეგნებულად მიდიოდი. მაგრამ, გარკვეული პერსპექტივა აქ, რა თქმა უნდა, არის. არიან ადამიანები, რომლებიც სხვანაირად ეძებენ, ისინი საინტერესო ნამუშევრებს აკეთებენ, მთელ რიგ შემთხვევებში - მხატვრულად ღირებულსაც. იმედი მაქვს, რომ, თუ რაღაც ისევ არ აირია (და, სამწუხაროდ, ამის ნიშნები კვლავ არის), იქნებ, თავისი სასიკეთო ბოლო ნახოს ამ გზამ.

რასაკვირველია, ეს ასლმკეთებლური ნამუშევრებიც უქმი არ არის. ამ გამეორებითაც გროვდება გამოცდილება, ცოდნა, გროვდება, თუნდაც, მარაგი ტექნიკური ხერხებისა, რომელიც შემდეგ თაობასთან როგორ ამუშავდება და ამოქმედდება - ჩვენ ხომ არ ვიცით?! ვფიქრობ, რომ სამომავლოდ ამასაც თავისი ადგილი ექნება, თუ ჩვენ რაღაც უბედურება არ მოვახდინეთ, კიდევ ერთხელ (აღარ ვიცი - ხელმეორედ, მესამედ თუ მერამდენედ!).

და აი, მოვიდა 1980-იანი წლების ბოლო - ძალიან რთული ეპოქაა; გასააზრებლად რთული, სამსჯელოდ რთული, რადგან ის ყველასთან ძალიან ახლოს არის. ბევრი შეფასება დღესაც უამრავ ადამიანს ხვდება გულზე და ვერ ან ძალიან ძნელად თუ იტყვის ისეთ რამეს, რომ ვინმეს ძალიან არ ეწყინოს. მე ვფიქრობ, ეს იმიტომ ხდება, რომ ჩვენ არ გვინდა მოვლენების სახელდება და დახასიათება. ყველაფერი უნდა იყოს ცალსახა - რაღაც მოვლენა უნდა იყოს არაჩვეულებრივად დადებითი ან

არაჩვეულებრივად უარყოფითი. რა თქმა უნდა, ერთგვარი მოვლენებიც არსებობს და მეორეგვარიც, მაგრამ 1980-იანი წლების ეროვნული მოძრაობა და ყველაფერი, რაც მას მოჰყვა, ნამდვილად არ იყო ასეთი ცალსახა. მასში იყო ძალიან მნიშვნელოვანი დადებითი მუხტიც და სრულებით დამანგრეველი რაღაცაც - განა შედეგი, რომელიც ჩვენ მივიღეთ, ამაზე არ მეტყველებს?! ის რომ საღად ყოფილიყო წარმართული, ასეთ მდგომარეობაში გვეყოლებოდა ქვეყანა ამდენი ხანი?! ვერაფრით ფეხზე ვერ წამოდგა და ცოტას რომ წამოიმართება, იმწამსვე უნდა წაბორძიკდეს და სადღაც გადაქანდეს. ეს ხომ სულ ასე ხდება! 25 წელია ბოლომდე რომ ვერ მიგვიყვანია ვერაფერი! შევხედოთ ნასაბჭოთაკავშირელ ბალტიისპირელებს. ამას ისტორიული მიზეზები აქვს, განა არ ვიცი?! განა არ ვიცი, რომ 1980-იანი წლების საქართველოში უმცირესობა იყო ადამიანები, რომელთაც ახსოვდათ არა-საბჭოთა ცხოვრება?! ძალიან ცოტანი იყვნენ! ბალტიისპირეთში, როცა დაითვალეს, ასეთი ხალხის ძალიან მაღალი პროცენტი იყო - დაახლოებით, 60%, რომელთაც შეეძლოთ ეთქვათ - "უნდა გააკეთოთ ასე!" აქ კი იმ 2 კაცს რომ ეთქვა, ვინ დაუგდებდა ყურს?! ამ დიდ მასას ვერც მიაწვდენდნენ ხმას და უმრავლესობამ, უბრალოდ, არ იცოდა - რას ნიშნავს სხვანაირად ცხოვრება. დღესაც ჩვენი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწეები თავისდაუნებურად (ერთი წუთითაც არ ვფიქრობ, რომ მათ ეს უნდათ) მოქმედებენ, მეტყველებენ, იქცევიან ისე, როგორც ბოლშევიკური ხანის კომკავშირელი და კომპარტიული ლიდერები - მათ სხვა არ იციან, მათ სხვა არ უნახავთ. ეს გამოცდილება, როგორც ჩანს, ძალიან მძიმეა, მისი მოშორება - ძალიან რთული.

უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ჩვენ არ გავაკეთეთ ის, რაც გააკეთეს აღმოსავლეთ გერმანიაში, სოციალისტურ ბანაკში, მგონი, ბალტიისპირეთშიც - არ გამოვაჩინეთ ადამიანები, რომლებიც თანამშრომლობდნენ საბჭოთა საიდუმლო სამსახურებთან. მე ძალიან კარგად მესმის ამის ხიფათი, რადგან ყველამ ზუსტად ვიცით, რომ ამ არქივებში ნამდვილი აგენტურის სიები გადამალულია ისე, რომ ვერ მიწვდები და, შეიძლება, სრულიად ცილისმწამებლური დოკუმენტები დაგხვდეს ადამიანებზე, რომლებსაც არავითარი კავშირი მათთან არ ჰქონდათ - მათი სახელები ეწეროს იქ. ვიცით, რომ ასეთი რამ ნამდვილად მოხდა 1970-იან წლებში - იყო ასეთი ეპიზოდი, როცა ზვიად გამსახურდიას და მერაბ კოსტავას რაღაც მასალა მისცეს, რომელშიც ნახევარი სიმართლე და ნახევარი საშინელი ტყუილი იყო და დღევანდლამდე ამ ტყუილებს შიგადაშიგ იმეორებენ, მაგრამ, ვინც ცოტა რამე ვიცოდით, გვესმოდა, რომ ეს ტყუილია - შეაჩერეს და გამოაქვეყნებინეს. ჩვენ რა ვიცით, იქ რა დევს და რა გამოჩნდება?! ეს ნამდვილად სახიფათოა, მაგრამ, ამის მიუხედავად, ეს უნდა გაკეთებულიყო და არ იქნებოდა ასე - დღესაც კი გამოდიან ადამიანები, რომლებიც, ყველამ ვიცით, რომ მაშინ საბჭოთა უშიშროებასთან, დღეს კი უკვე,

ცხადია, რუსულ დაზვერვასთან მუშაობენ, რადგან იქიდან ვერ მიდიან. წასვლა ძალიან ძნელია. ვიცით რამდენიმე, რომლებმაც თავი დააღწიეს, მაგრამ ისინი ერთეულები არიან. მაგრამ იქ მომუშავე ადამიანები, ძირითადად, ისევ იმას აკეთებენ, რასაც უნდა აკეთებდნენ ჩვენი ქვეყნის დასაღუპავად, თანაც, ყოველ ცისმარე დღეს გამოდიან ტრიბუნებიდან და მამულიშვილობაზე ლაპარაკობენ. ვერ ეტყვი - "ჩამოდი იქიდან"-ო, რადგან საბუთი არ გაქვს და სასამართლოში გიჩვივლებს; გამტყუნდები შენ და არა - ის.

ასეთი ადამიანები, ყველა, ვერ ამოვიცანით და უკვე თბილისის ომის შემდეგ სრულებით აშკარა გახდა, რომ ერთი დაჯგუფება არ იყო, მსგავსი ორი-სამი კაცი რომ არ ყოფილიყო წამყვან მდგომარეობაში, რომელიც ყველა ქმედებას შიგნიდან ამრუდებდა - ყოველ დასში, პარტიაში და ორგანიზაციაში იყვნენ. რასაკვირველია, ასეთ მდგომარეობაში ძალიან ძნელი იყო რამის მიღწევა, როცა ადამიანებს არ აღმოაჩნდათ არავითარი მეხსიერება და არავითარი ცოდნა იმისა, რა როგორ კეთდება. სხვათაშორის, 9 აპრილის შემდეგ ჩვენმა ისტორიკოსებმა მაშინდელი ეროვნული მოძრაობის თავკაცებს უთხრეს - "თქვენ ეროვნული განთავისუფლება სოციალური რევოლუციის მეთოდებით გინდათ და ეს არ შეიძლება"-ო. ეს, მგონი, ერთადერთი სწორი ანალიზი იყო, რომელიც მთელი ამ ხნის განმავლობაში გაკეთდა. მას შემდეგ ჩვენ სულ იმას ვლაპარაკობთ, რაც სიმართლე არ არის.

9 აპრილი ვახსენე და, როგორც წესი, მასზე ვერ ვლაპარაკობ, რადგან იქ არ ვყოფილვარ და ულამაზოა, მე რამე შევაფასო, მაგრამ ერთი უნდა ვთქვა - მაშინაც მიმაჩნდა და ახლაც, რომ ეს საჭირო არ იყო. ამბობენ, ამის გარეშე არაფერი მოხდებოდაო - ძალიანაც კარგად მოხდებოდა! არ შეიძლება ხატით და ჯვრით ხელში იშიმშილო, ანუ თვითმკვლელობისკენ იარო. ისიც არ მგონია სწორი, რომ უნდა დახოცილიყვნენ ის ადამიანები, რადაცისთვის რომ მიგვეღწია (მე ასე ვფიქრობ, სხვა - სხვანაირად). მაგრამ ის ხომ ცხადია, ჩვენ რომ ამ ადამიანებს გმირებს ვარქმევთ - ტყუილია. გმირი არის ის, რომელიც დგას და ელოდება, როგორ გაუჩიქვავენ თავს. ეს ხალხი იქ თავის გასაწირად არ ყოფილა. მე განა მათ ვამტყუნებ?! რატომ უნდა იყოს ვინმე მონდომებული, ვიღაცა მოვიდეს და ნიჩბით თავი გაუხეთქოს? გიჟი ხომ არ არის?! ადამიანი, რომელსაც ქუჩაში დაეწიენ და მოკლეს - გმირი კი არ არის, ის არის მსხვერპლი. რატომ არ შეიძლება სწორი სახელი დავარქვათ?! მსხვერპლი ცუდი სახელია?! ის, რომ ადამიანმა რაღაც სახიფათოზე გადადო თავი, ეს ცოტაა?! მე მწამს, რომ ეს არასწორად შერქმეული სახელები შემდეგ ცუდ შედეგებს იძლევა - მრუდდება ყველაფერი და ვეღარ გაასწორებ. ჩვენ არ ვამბობთ იმას, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია - ახლა მეც ნიჩაბი ვთქვი. ყველას ეს ალესილი ნიჩბები გვახსოვს. საშინელებაა, რა თქმა უნდა. მაგრამ თბილისიც ხომ მოშხამეს - ადამიანისთვის სახეში რამის შესხმა ხომ

ავკაცობაა, მაგრამ ეს შხამები მიწაზეც ხომ დაასხეს! მთელი თბილისი ამ შხამით იყო მორწყული, რომელიც გულის და ნერვული ცენტრების დაავადებებს იწვევს. აი, რა არის იმ ხელისუფლების, იმ სახელმწიფოს ხელწერა - ეს არის საბჭოეთი! ასე მტრის ქვეყანაში არ იქცევთან, საკუთარ სახელმწიფოში ვინ აკეთებს ასეთ რამეს?! ეს არის გორბაჩოვების სახე! ამაზე უნდა ვილაპარაკოთ! დემონსტრაციის დაშლით ვერც ვერავის გავაკვირვებთ და ვერც ვერავის ვამხელთ. აი, რითი უნდა ვამხილოთ! დამალეს და არ თქვეს, რა შეასხეს იმ ადამიანებს და რიგიანად ვერც უმკურნალეს. ახალგაზრდებს გული დაუსწულდათ და ზოგიერთი ცოცხალი აღარც არის. აი, ამაზე უნდა ვილაპარაკოთ და ვწეროთ! ჩვენ კი ამას არ ვაკეთებთ! ისევე, როგორც არ ვწერთ და ვახსენებთ უამრავ რამეს!

ვამბობთ, რომ 9 აპრილმა მოიტანა ერთიანობა. მან ეს ერთიანობა ზუსტად ერთი კვირით მოიტანა. მანამდეც გლეჯდნენ ერთმანეთს ადამიანები და მერეც გააგრძელეს! კარგი იყო, რომ ის ერთი კვირა მაინც მოვახერხეთ ერთად ყოფნა. იმ დღეებში მინახავს ისინი, რომლებიც არ მიყვარს და მგონია, რომ ფლიდები არიან, საოცრად ანთებულები, მაგრამ ამად არ ღირს არავის სიცოცხლე! ამისთვის რაღაც სხვა გზით მიგვეღწია, არ შეიძლებოდა?! გვეკეთებინა საქმე! რაში იყო ჩვენი შეცდომა იმავე ბალტიისპირელებისგან განსხვავებით? ქუჩის ქმედებები, ალბათ, უნდა ყოფილიყო - ხელისუფლებისთვის საზოგადოებრივი ძალისხმევის ჩვენება; მაგრამ არ შეიძლებოდა პარალელურად საქმე გვეკეთებინა?! აღგვერიცხა ჩვენი რესურსები; დაგვეწყო სოფლის მეურნეობის აღორძინება (საბჭოთა პერიოდის საშინაო პოლიტიკა ამის საშუალებას იძლეოდა), ნამდვილი კოოპერაციის აღორძინება - როცა საქართველო დამოუკიდებელი გახდა, ქვეყანაში ნატეხი ყველი და პური აღარ იყო. დამოუკიდებლობა გამოვაცხადეთ და 2 წლის განმავლობაში ხელფასს მოსკოვის ხაზინიდან ვიღებდით - საქმის აქამდე მიყვანა შეიძლებოდა?!

ეს იმიტომ მოხდა, რომ არავინ აღმოჩნდა, ვინც საღად დასახავდა სამოქმედო გეგმას. დიდი ენერჯია იყო, მაგრამ ამ ენერჯიის ჯეროვანი მართვა ვერ შევძელით - ჩვენ გვყავდა ტრიბუნები, მაგრამ არ გვყავდა სახელმწიფოებრივად მოაზროვნე ლიდერები. ეს სამწუხარო ფაქტია და აბსოლუტურად ყველას ეხება. არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს, რომელი პარტიის თავკაცი ვინ იყო. ყველა ორატორობდა, მაგრამ გაძლოდა ვერ შეძლეს. წლების განმავლობაში ვკითხულობდი - "ხვალ რომ საქართველო დამოუკიდებელი იქნება, მე მეორე დილით რა უნდა გავაკეთო? სამსახურში წავიდე თუ ქუჩა დავგავო?" რაღაც სამოქმედო გეგმა ქვეყანას ხომ უნდა ჰქონოდა?! დღესაც არ გვყავს პარტია, რომელსაც რიგიანად შეუძლია ჩამოაყალიბოს, რის გაკეთებას აპირებს. ყველა ამბობს რაღაც ლოზუნგებს, რომ უნდა ევროპა, მაგრამ რა არის ეს ევროპა, რომ ჩაეკითხო, იმისთანა რამეს გიპასუხებენ, რომ შენ აღარ მოგინდება, იმიტომ, რომ არ

იციან, ის რა არის. ასე არ შეიძლება! დაგვყვა ეს გაუგებარი არაინფორმირებულობა, დაუფიქრებლობა, ჩამოუყალიბებლობა. ეს, ალბათ, ვიღაცის კიცხვად ჟღერს, მაგრამ ეს ასე არ არის - იგივე საყვედურს ვეუბნები საკუთარ თავსაც. მაშინ, სხვა თუ არაფერი, მასწავლებელი ვიყავი, მქონდა სამეცნიერო ხარისხი და, ჩემი სოციალური მდგომარეობით, მოვალე ვიყავი გარკვეული წარმოდგენა მქონოდა იმაზე, ქვეყანაში რა უნდა გაკეთდეს და არ მქონდა! ეს ყველას ბრალია. ვერც ერთი ადამიანი, რომელიც ოცდაათს მიტანებული იყო, ვერ მოიხსნის იმის პასუხისმგებლობას, რომ ქვეყნის შველა ვერ შევძელით - ჩვენ ის განსაცდელში ჩავაგდეთ და იქიდან ვერ გამოვიყვანეთ. ეს ზოგს მეტად, ზოგს ნაკლებად ეხება, მაგრამ ჩვენი ბრალია. არ მესმის, რომ ამბობენ - „ისინი“! რას ნიშნავს ეს? სულ 5 კაცი ვართ. ამ „ისინისთან“ რომ მიხვალ, ერთი - შენი ამხანაგის ძმა აღმოჩნდება, მეორე - შენი ახლო ნაცნობი, მესამე - ნათესავი. მეც კი, რომელიც არ ვარ საზოგადოებას მოდებული ადამიანი, ყოველ პარტიაში ვიღაცას ვიცნობ! რომელი „ისინი“ და „ჩვენ“?! ეს ყოველი ჩვენთაგანის პასუხისმგებლობა იყო - ნუ ვიტყვით, ბრალს. ჩვენ ქვეყანა ვერ ვმართეთ, ვერ წავიყვანეთ ისე, როგორც საჭირო იყო. ვერ შევაჩერეთ სამოქალაქო დაპირისპირება, ვერ მივალწიეთ ვერავის ყურამდე და გულამდე, რომ ასე არ შეიძლება - რაღაც დათმობებზე უნდა წავიდეს თუ ერთი, თუ მეორე ჯგუფი. ასე ვერაფერი ვერ შენდება! გაგონილა დაპირისპირებაზე აშენებული პატარა ქვეყანა?! როცა რომელიღაც ქვეყანაში უამრავი მილიონი ადამიანი ცხოვრობს და 100 კაცი ჩხუბობს - იჩხუბონ და იყვნენ! მაგრამ, როცა სულ 100 კაცი ხარ და ყოველი ათეული მეორეზეა დატაკებული - რა უნდა გააკეთო?! მასა არ გაქვს იმისა, რამე რომ მართო.

გაუთავებლად ვტყუით - ვყვებით ისტორიებს, რომელიც არ იყო; არ ვანალიზებთ არაფერს და გვინდა შედეგი მივიღოთ. მე მგონი, ეს არ არის სწორი. სიმართლეა ის, რომ ერთადერთი ძალა, რომელიც მართლა რაღაცას მართავდა, აღმოჩნდა რუსული შინაგანი უშიშროების სამსახურები. ჩვენდა საბედნიეროდ, მათი გეგმები ვერასდროს განხორციელდა 100%-ით და იმიტომ არის, ჯერ კიდევ რომ ვარსებობთ! მე დარწმუნებული ვარ, მათი გათვლით, თბილისის ომი უნდა გადაქცეულიყო უსაშინლეს დაპირისპირებად, რომელიც ლაგოდებიდან ფსოუმდე ყველაფერს წალეკავდა და გადაბუგავდა. სინამდვილეში, ეს იყო ომი რუსთაველის გამზირზე და მერე ძალიან სამწუხარო გაგრძელებით სამეგრელოში და, ფაქტიურად, აფხაზეთის ომი, რაღაც თვალსაზრისით, ამის გაგრძელებაა. მაგრამ საკუთარ მიზანს - გახლიჩონ ეს საზოგადოება და ისეთი რაღაც გააკეთებინონ, რის შემდეგაც მისი გამრთელება ძნელი იქნება - მათ მიაღწიეს. მათ მიაღწიეს იმას, რომ მოახერხეს პოლიტიკურად აბსოლუტურად გაკოტრებული ედუარდ შევარდნაძე დააბრუნეს - კაცი, რომელსაც 9 აპრილის შემდეგ თბილისში არ დაელაპარაკნენ, უფრო სწორად,

იმისთანები უთხრეს, რომ გაბრუნდა და წავიდა. უცებ ის აქ, როგორც გადამრჩენი და მხსნელი დაბრუნდა. ბევრი ადამიანი, რომელსაც ჭკუა მოეკითხება, ტაშს უკრავდა. როგორ შეიძლებოდა ამის დაშვება?! ჩვენ ხომ ვიცოდით, რომ ეს ადამიანი ვერ იქნებოდა საქართველოს მოღვაწე. შეიძლება ძალიანაც უნდოდა, მაგრამ მისი გამოცდილებით, დამოუკიდებელ ქვეყანას ვერ ააშენებ - ეს შეუძლებელია! როცა ამდენი წელი ვიღაცის ფარეში ხარ, დამოუკიდებელი მოთამაშე ვერ გახდები. არ შეიძლება ინტრიგანის გამოცდილებით ქვეყნის თავკაცი იყო. გავიგებდი, რომ აქ, როგორც საგარეო საქმეთა მინისტრი, ისე ჩამოეყვანათ, რადგან უამრავ დიპლომატს იცნობდა, მაგრამ მეთაურად?! რის საფუძველზე?! მივიღეთ მერე ქვეყანა, რომელიც სულ ინტრიგებით იმართება - ჯერ ერთი პიროვნების, მერე მეორის, მესამის, მეოთხის ხაზზე გავიხლიჩეთ.

სულ არის ლაპარაკი პიროვნებებზე და არა იდეებზე. მე არ ვიზიარებ შეხედულებას, რომ, ვითომ, სადაც არსებობს ისეთი პოლიტიკური ცხოვრება, სადაც მარტო პროგრამები უპირისპირდება ერთმანეთს - ეს ტყუილია. პიროვნებას და ხიბლიან თავკაცს, რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა აქვს; მაგრამ იმის გარდა, რომ ის არის ვიღაც, რაღაცაც უნდა იყოს, რომელსაც ეს ადამიანი ატარებს, ხომ?! სხვაგვარად არ შეიძლება. როცა ვიღაცას ემხრობი, ისიც უნდა მოიკითხო, რას აპირებს. ასეთი შეცდომები მარტო ჩვენთან კი არ მომხდარა, მაგრამ როცა იცი ჩვენთან რა ხდება - ხომ უნდა აამოძრავო ტვინი! ამბობენ - "ვერ ვიტან, ისეთია, ასეთია!" „ვერ ვიტან“ არ არის პოლიტიკური კატეგორია. შეიძლება, პიროვნულად სულაც არ მოგწონდეს, მაგრამ რაღაც, რასაც ის აკეთებს, იყოს მისაღები, რაღაც - მიუღებელი. ეს ხომ საერთოდ გამორიცხულია! ან ყველაფერი არაჩვეულებრივია ან ყველაფერი - ცუდი. ასე არ ხდება, მითუმეტეს, ჩვენს სინამდვილეში. მაგალითად, კარგი იყო თუ ცუდი, ზვიად გამსახურდია, უნიჭიერესი ადამიანი იყო - სულ რომ გძულდეს, ამას ვერ უარყოფ. იყო თუ არა სახელმწიფო მოღვაწე? გავანალიზოთ მისი ნაბიჯები და ვნახოთ, როდის იყო მართალი და როდის - მტყუანი. ჩემთვის გასაოცარი ის არის, რომ ამტყუნებენ იმისთვის, სადაც ის ნამდვილად მართალი იყო - ვთქვათ, იმისთვის, რომ გააუქმა ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი და ავიწყდებათ, რატომ გააუქმა - მათ დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს. მას ეს იურისტებმა ურჩიეს (თავისით არ მოუფიქრებია) რომ ახლა სამართლებრივად სწორი გზა იქნება, შენ გააუქმო ის - ეს საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტებმა უთხრეს. მან უმართებულო ქმედებას, იურიდიულად გამართული ქმედებით უპასუხა - თურმე, ეს დანაშაულია და ამან გაამწვავა ურთიერთობა ქართველებს და ოსებს შორის. ის ისე იყო გამწვავებული მანამდე, ამის მეტი რაღა უნდა მომხდარიყო, რაც უკვე გვქონდა?! შეიძლება, არ უშველა ამ ნაბიჯმა. იმისთვისაც ამტყუნებენ, რომ არ დაუპირისპირდა რუსულ აგვისტოს

შეთქმულებას. როგორ, რა ძალით უნდა დაპირისპირებოდა?! რა უნდა გაეკეთებინა?! მე მაშინ აღფრთოვანებული ვიყავი მისი ნაბიჯებით, თუმცა მივხვდი, რომ არაპოპულარული იქნებოდა. აბა, რა უნდა ექნა?! უნდა დალოდებოდა, სანამ პირდაპირ დესანტი ჩამოვიდოდა მის პარლამენტში და გაჟლეტდა მთელს ჩვენს პოლიტიკოსებს გვარდიიანად?! ამისთვის უნდა ეყურებინა მშვიდად და არაფერი ელონა?! მან თქვა, რომ ეს, როგორც დამოუკიდებელი ქვეყნის თავკაცის, საქმე არ არის და, თურმე, მართალი არ იყო! გასაოცარია! რატომ გადაიყვანა გვარდია შინაგან საქმეთა სამინისტროში?! და რა მნიშვნელობა ჰქონდა, რომელი სამინისტროს დაქვემდებარებაში იქნებოდა გვარდია, თუ ის არსებობას გააგრძელებდა?! ასე მას ვერ შეედავებოდნენ და იცოდა, რომ არ ჰქონდა გამკლავების ძალა. ამისთვის გამოცხადდა ადამიანი მოღალატედ და დღესაც ასეა! შეიძლება მსგავსი უსამართლობა?! და ის ნაბიჯები რომელიც არასწორი იყო, საერთოდ არავინ განიხილა!

და რომელი ერთი? სულ ასე არ არის?! ასეა ამ ბოლო ორი ხელისუფლების დაპირისპირებისასაც. იმის მაგივრად, რომ ავწონ-დავწონოთ, რა იყო კარგი და რა ცუდი და ეს კარგი დავტოვოთ და ცუდი მოვიშოროთ - მე თუ მკითხავთ, ყველაფერი ცუდი დავიტოვებ და ლაპარაკობენ რაღაცას, რაც საერთოდ არ იყო! მაგალითად, შევარდნაძის ხანაზე - თურმე ეს იყო აყვავება! რანაირად?! ასეთი გაუანალიზებლობა, არადიფერენცირებული და, სინამდვილეში, არაკრიტიკული მიდგომა, მხოლოდამხოლოდ ან აღფრთოვანებით და ან მტრობით წარმართული, არანაირ სიკეთეს არ მოგვიტანს.

სამწუხაროდ, უნდა ვთქვა, რომ ჩვენი სულიერი ცხოვრებაც ამ ალიაქოთს აჰყვამ. ვერაფერი ვერაფრით დალაგდა. ჩვენი მეცნიერება, ძირითადად, ცდილობს ისე გააგრძელოს არსებობა, როგორც საბჭოთა დროს, რაც, უბრალოდ, როგორც სურვილი, არ მესმის; მაგრამ გინდაც ეს ძალიან მოგწონდეს, ხომ უნდა გესმოდეს, რომ ეს შეუძლებელია - აღარ არსებობს ის სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა. შენ როგორღა გინდა ისე იარსებო, როგორც მაშინ არსებობდი, როცა ყველაფერი შეიცვალა?! როგორ აპირებ შენი არსებობის გაგრძელებას იმნაირად?! ვერ ვხვდები, ასე როგორ შეიძლება იყოს, მაგრამ სამწუხაროდ, ასეა.

რა ხდება ხელოვნებაში? მე მგონი, პირველად ჩვენს ისტორიაში, არის სრული გაურკვეველობა ან ოდესღაც იყო და შორიდან ვეღარ ვხედავთ. ჩვენ სრულებით გაუგებარი მიმართულებებით ვებლებით და, მთავარია, რომ ზუსტად ისეთები გავხდეთ, როგორც ვიღაც სადღაც არის - ვის ნიუ-იორკი მოსწონს, ვის პარიზი, ვის ბერლინი და ვის რაღაც სხვა. ბერლინი კი ცხოვრობს ნიუ-იორკით, თუ ამსტერდამი ცხოვრობს პარიზით?! ძალიან მეეჭვება, რომ ეს ასე იყოს - ისინი თავისი ცხოვრებით ცხოვრობენ. რატომ უნდა იყოს ქართველი მაყურებელი ისეთივე, როგორც

ფილადელფიაში ან ტოკიოშია? არ მესმის. მას თავისი მოთხოვნილებები და სურვილები აქვს. ინფორმირებული გვინდა ვიყოთ? რა თქმა უნდა! საწინააღმდეგო ვის რა აქვს?! მაგრამ მაინცდამაინც ქართველმა ხელოვანმა ყველაფერი იმეოროს, ვინც ოდესმე სადმე გააკეთა - ეს მიდგომა ძალიან შორს წაგვიყვანს. ჩვენმა მცირე ხალხმა რამდენიმე მილიარდის გაკეთებული რაღაც როგორ უნდა იმეოროს?! როგორ ან რატომ უნდა მოვიქცეთ ასე?! არ შეიძლება, ჯერ ვიკითხოთ, რომ მოვლენა, რომელიც სადღაც არის, თავისთავად, კარგია თუ არა?! არ შეიძლება ვიკითხოთ, რომელიღაც პერფორმანსი არის სახვითი ხელოვნება?! მე თუ მკითხავთ, ერთმნიშვნელოვნად - არ არის, იმიტომ, რომ პერფორმანსია და წარმოდგენა ჰქვია! ჯერ ერთი, დავარქვათ სახელი - ცუდია სანახაობრივი ხელოვნება?! რატომ არის სათაკილო? რატომ უნდა ერქვას ამას სახვითი ხელოვნება, არ მესმის! მეუბნებიან, იმიტომ, რომ მუზეუმში იმართებაო. მაშინაც ვიკითხე და ახლაც ვკითხულობ - "სურათს საკონცერტო დარბაზში რომ წაიღებ, სიმფონია გახდება თუ ნოველას ოპერაში რომ წაიკითხავ, სიმღერად იქცევა"? პირველი, რაც უნდა გავაკეთოთ - მოვლენებს საკუთარი სახელები დავარქვათ. მეორე - ვიკითხოთ, ეს მოვლენა მოგვწონს? მე არ მესმის, რატომ არ მაქვს უფლება არ მომწონდეს, რაც, ვთქვათ, ამერიკელმა გააკეთა?! ისიც ხომ ჩემნაირი ადამიანია, არ შეიძლება ცდებოდეს?! მაიმუნვით რატომ უნდა გავიმეორო ყველაფერი, რასაც სხვა აკეთებს?! სულაც არ ვარ ვიღაცის გამოცდილების გაზიარების წინააღმდეგი, მაგრამ ხომ უნდა ამოვარჩიოთ?! ადამიანმა თუ შხამი გადაყლაპა, აუცილებელია, რომ მეც გადავყლაპო იმაში დასარწმუნებლად, რომ ის კუჭ-ნაწლავს ამომიწვავს? რატომ?! ის ხომ უკვე იკრუნჩხება და მე რატომ უნდა ვიკრუნჩხო?! და მესამე - ვთქვათ, რაღაც არის ძალიან კარგი, მაგრამ ვიკითხოთ, ჩვენს ცხოვრებას სჭირდება? ძალიან კარგია მთვარეზე გაფრენა, მაგრამ შეძლებს საქართველოსნაირი ქვეყანა ამის განხორციელებას?! ხომ უნდა ვიკითხოთ! რომ მოვინდომოთ პლანეტათშორისი რაკეტების მშენებლობა, ნეტა, როგორ უნდა ავაშენოთ?! ფული და წიაღისეული არ გვაქვს, ვიპოვით 5 სპეციალისტს და რამდენიმეს იაპონიიდანაც ჩამოვიყვანთ, მაგრამ რატომ უნდა გავაკეთოთ ეს, არ უნდა ვიკითხოთ?!

აი, ეს ის მარტივი კითხვებია, რომლებზეც პასუხი არ გვაქვს, რადგან ჯიუტად არ გვინდა ამ კითხვების დასმა. 25 წელია ჯიუტად ვამბობთ - არ გვაქვს, არ გვაქვს. სამაგიეროდ, ჩვენ სხვა რამე გვაქვს. შეიძლება ცუდი, მაგრამ სანამ ამას გადავაგდებდეთ, ხომ უნდა შევხედოთ, რა არის?! სინამდვილეში, შედეგი ისაა, რომ ყველაზე საექვო და საკამათო რაღაც მკვიდრდება, როგორც არაჩვეულებრივი. ახლა ისეთ რამეს ვიტყვი, რაზეც ბევრი გამიჯავრდება, მაგრამ - არ შეიძლება ანსამბლ „ერისიონს“ ერქვას ფოლკლორული. ის, რასაც ეს ანსამბლი მღერის და ცეკვავს - არ არის ქართული სიმღერა და ცეკვა. ეს არის მიუზიკპოლი ქართულ მოტივებზე. არ

შეიძლება ქართული ბალეტი ერქვას იმას, რასაც ბოლო დროს სუბიშვილების ანსამბლი აკეთებს - რაც ასე გენიალურად დაარქვა გრიგოლ რობაქიძემ ამ ანსამბლის წინა თაობის შემოქმედებას. ის იყო ბალეტი ქართულ მოტივებზე; ეს რაღაც სხვაა - ირლანდიური თუ შოტლანდიური. კი ბატონო, იარსებოს, მაგრამ ამ სახელებს ნუ არქმევთ! ეს ქართული ხელოვნება არ არის, რაღაც სხვაა!

უამრავი მოვლენაა, რაც გასაანალიზებელია. მგონია, რომ სხვაგვარად საქმე არ გაკეთდება. ახლა ისეთ მოვლენებში გადავიჭერი, სულ რომ არ მეხება. რა ვქნა, ძალიან მაწუხებს და ვფიქრობ, ესენი უერთმანეთოდ არ არსებობს. არ ვამბობ, რომ საქართველოში დღეს ნიჭიერი ადამიანი არ არსებობს - პირიქით, უამრავი, შემაშინებლად ბევრია; მაგრამ ეს ყველაფერი ძალიან კარგად ემჩნევა ჩვენს მუსიკოს-შემსრულებლებს - აურაცხელი ქართველი მუსიკოსია და ყველა სადღაც. საქართველო იმაზეც კი არ ზრუნავს, ეს ხალხი აქ მაინც ჩამოდიოდეს მუდმივად, რომ ქართველ მომღერლებს ერქვათ თბილისის ოპერის სოლისტები. იმდროს მეტროპოლიტენ-ოპერაში - ვის აქვს ამის საწინააღმდეგო რამე, მაგრამ არ შეიძლება მათ თბილისის ოპერასთან მუდმივი და კანონზომიერი კავშირი ჰქონდეთ და არა ათასში ერთხელ გამობრწყინდნენ და გაქრნენ?! რომ მათ იმის განცდა ჰქონდეთ, რომ თავის სამშობლოს სჭირდებიან. მათ ამის განცდა არ აქვთ და აბსოლუტურად სამართლიანადაც, რადგან სამშობლო მათ ამას არ უჩვენებს! უნდა ჰქონდეთ იმის განცდა, რომ ქვეყანა მათზე ფიქრობს - მათ ადგილზე ქართულ საზოგადოებაში, მათ მნიშვნელობაზე ქართული კულტურული ცხოვრებისთვის და მხოლოდ ტაშს არ უკრავს. ისინი საკუთარ ქვეყანაში სტუმრები გახდნენ - განა ეს ნორმალურია?! შეიძლება ისინიც არ უნდა იქცეოდნენ ასე, მაგრამ საზოგადოებამ რამე გააკეთა იმისთვის, რომ ასე არ იყოს?! მგონია, რომ არა! ქართველი ხელოვანნი, გაფანტულები მთელ ქვეყნიერებაზე - ვინმემ იფიქრა, რომ ისინი რამენაირად დააკავშიროს ჩვენთან არსებულს?! კიდევ ვამბობ, ძალიან კარგი, თუ ვინმე სხვა ქვეყანაში ასწავლის, მაგრამ ხომ შეიძლება მან აქაც რამე გააკეთოს?! და თუ მოუწოდებთ, ვღებულობთ ისეთ საძრახის ისტორიას, როგორც ჩვენი სამხატვრო აკადემიის გასული წლის არჩევნებია - ეს აბსოლუტურად გაუგებარი, ცარიელ ადგილზე დაპირისპირებაა, კაცმა არ იცის რის გამო. ასე შეიძლება ერთმანეთის გამეტება, როგორც ჩვენი საზოგადოება მოიქცა?! ეს ყველაფერი არანორმალური ურთიერთობის შედეგია და ჩვენ არავინ ამ ურთიერთობას არ მოგვიგვარებს. ამიტომაც არ დალაგდება მხატვრული შემოქმედება. როგორც ჩანს, დღეს არ არის ქართველ ხელოვანებში დიმიტრი შევარდნაძისნაირი ადამიანი, რომელმაც, შეიძლება, გასწიროს თავისი შემოქმედებითი მე, სხვათა შემოქმედებას კალაპოტი რომ მიეცეს. მან ეს გააკეთა - ყველაფერი სხვებს შესწირა. ვერ მოსთხოვ ნიჭიერ ადამიანს, შენი ნიჭი გადააგდე და სხვას ემსახურეო. რაკი ეს ასე არ

არის, მთლიანობაში, ცოტ-ცოტა ყველამ ერთად უნდა ვიზრუნოთ იმაზე, რომ, უბრალოდ, ნორმალური ურთიერთობა გვქონდეს; რომ ისეთ რამეს არ ვამბობდეთ დღეს, ხვალ ერთმანეთის მისასალმებელი პირი აღარ დავიტოვოთ. ამის გაკეთება ხომ ჩვენზეა, ესეც კრემლი თუ ვოშინგტონი ხომ არ არის?!

ძალიან სამწუხაროა, რომ შემოქმედებითი ცხოვრება ასე გამოკერებული თუ გამოკიდებული აღმოჩნდა საზოგადოებრივ დუდილზე, მაგრამ ამასაც, ალბათ, საკუთარი ისტორიული მიზეზები აქვს და ამასაც უნდა გააზრება და დროული შველა, თორემ ჩვენ უნიჭიერეს თაობებს დავკარგავთ - ისინი წავლენ ისე, რომ ვერაფერ ღირებულს ვერ შექმნიან ან ისე შექმნიან, ამას არ ექნება ზეგავლენა საზოგადოების ცხოვრებაზე, მომავალ თაობებზე და ა.შ. და ა.შ. სულ არ მაქვს იმედი, რომ ხვალ ვიღაც დაირაზმება და იტყვის - ასე გავაკეთოთო; მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ყველანი ერთად უნდა ვეცადოთ, რამდენადაც შეგვიძლია, გავაკეთოთ ის, რაც ოდესღაც გააკეთეს ჩვენი დიდი ბებიების და ბაბუების, ჩვენი პაპების და ბებიის თაობებმა - ისეთივე შემართებით და იმედიანი სიყვარულით ვიღვაწოთ ქვეყნისთვის და ერთმანეთისთვის (ეს ერთი და იგივეა - როცა შენი მეზობლისთვის აკეთებ, გამოდის, რომ შენი ქვეყნისთვის იღწვი); ისეთივე წინდახედულებითა და, ამავე დროს, ისეთივე მაღალი იდეალების მიდევნებით ვიშრომოთ დღეს, როგორც ეს ჩვენს ქვეყანაში ასიოდ წლის წინ ხდებოდა.